

Timothy Snyder hazugságai

Timothy Snyder: *Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában.*
Budapest, Park Könyvkiadó, 2010

Miért lesz egy rossz könyv fontos? Egyrészt, akkor válik fontossá, ha egy olyan súlyos és érzelmeiktől fűtött témához szól hozzá, mint amilyen, mondjuk, a náciizmus és a holokauszt. Másrészt akkor, ha érvei visszhangra találnak, megragadják az olvasóközönség egy bizonyos rétegének a képzeletét, és meghatározott módon alakítják annak gondolkodását is.

Ilyen könyv volt például Daniel Goldhagen 1996-ban megjelent *Hitler buzgó hóhérai. Az egyszerű németek és a Holokauszt* című műve (Budapest, Atlantic Press, 2017) című könyve, amelyben a szerző azt állította, hogy a hatmillió zsidó halálának valódi oka önmagában nem a náciizmus volt, hanem az a „pusztításra” összpontosuló beállítódás, amely már évtizedekkel korábban foglyul ejtette a német lelket, és megszabadulását csak az amerikanizálódás hozta el – mondanunk sem kell, ez volt csak az igazi muzsika a „nélkülözhetetlen nemzet”-et csodálók fülének.

Újabb példája a rossz és fontos könyvnek Timothy Snyder: *Véres övezet* című munkája, amely szenvedélyes beszámolóval szolgál Kelet-Európa 1933 és 1945 közötti tragikus vajúadásáról. A *Véres övezet* az amerikai, német és lengyel bestseller-listák élére került, elnyert megannyi díjat, és közel huszonhat nyelvre fordították le. A könyvet kritikusai bőkezűen halmozták el dicséretekkel. Anne Applebaum a *New York Review of Books* hasábjain „bátor és eredeti” műnek nevezte, Samuel Moyn pedig a *Nation*-ben azt írta, hogy a könyv „fontos, mi több, győzedelmes teljesítmény”. Adam Hochschild a *Harper's*-ben „hallatlanul értékesnek” állította be, míg a *The Guardian*-ban Neal Ascherson így méltatta a szerzőt: „csodás stilisztá és ugyanakkor jelentős kutató.”

A *Véres övezet* a szerzőt a legbefolyásosabb tudósok közé emelte, és e könyv sikerének köszönheti a *New York Review of Books* állandó

szerzőjének irigyelt posztját is; itt nemcsak Kelet-Európáról adja elő nézeteit, hanem a *Tea Party*-ről, a republikánusok ideológiai torzításairól és más, hasonló témákról is véleményt alkot.

Az ukrajnai válság Snydert még magasabbra emelte. Tudományos fölkeszültségét és az 1989–91-es posztszovjet „forradalmak” iránti elkötelezettségét egyesítve, 2013 novemberétől az ukrajnai válság elmélyülésével párhuzamosan, Snyder több mint két tucat cikket publikált a témában. Ezekben a cikkekben, amelyek a *New York Review of Books*, a *Financial Times*, a *Die Welt* és hasonló orgánumok hasábjain jelentek meg, szerzőjük makacsul kitartott meggyőződése mellett, hogy a valódi problémát nem a kijevi barikádokon megjelenő jónéhány szélsőjobboldali személy jelenti, hanem a Putyin által megvalósított, korábban soha nem látott hatalomkoncentráció.¹

A hangnem kezdetben még meglehetősen visszafogott volt, majd az események felgyorsulásával fokozatosan eldurvult. Áprilisban, a Krím bekebelezését követően, Snyder már arról értekezett, hogy Putyin nemcsak Ukrajnára, hanem az egész európai közösségre nézve is veszélyt jelent. Az orosz politikusnak, írta Snyder, két célja van:

[...] egy szabadkereskedelmi közösség megteremtése Oroszország, Ukrajna, Belorusszia és Kazahsztán részvételével, és az Európai Unió felszámolása az európai szélsőjobbnek nyújtott támogatás révén. Az ideológiai ürgyget egy rendkívül egyszerű cél megvalósításhoz, a birodalmi szociál-konzervativizmus biztosította. A Putyin-rendszer léte az Európába szállított szénhidrogének eladásától függ. Az egységes Európa képes lenne [önálló] energiapolitikát kidolgozni [...] míg egy széthullott Európa továbbra is kiszolgáltatottja marad az orosz szénhidrogén-termelésnek. Az egyes nemzetállamok sokkal könnyebben befolyásolhatók volnának, mint az Európai Unió.²

Putyin célja tehát az volt, hogy az Európai Uniót meggyengítse és megossza, mert akkor utóbbi nemcsak a Gazprom kénye-kedvének lenne kiszolgáltatva, hanem az újraéledő orosz imperializmusnak is. Az ázsiai despotizmus, ha Putyin lehetőséget kap rá, „Lisszabontól Vlagyivosztokig” uralkodik majd, miként Snyder fogalmazott. „A politikusok és az értelmiségiek azt szokták mondani, hogy az európai projektnek nincs alternatívája – folytatta –, de most már van: Eurázsia.”³ A *New Republic* hasábjain pedig kifejtette:

Sztálin úgy vélte, ha egyezményt köt Hitlerrel, vagyis szövetségre lép az európai szélsőjonnal, akkor kezében lesz az eszköz Európa lerombolásához. Egy német–szovjet megállapodás, Sztálin reményei szerint, Németországot szembe fordítja nyugati szomszédjaival, és az európai kapitalizmus meggyengüléséhez, sőt, megsemmisüléséhez vezet. Ez lényegesen nem különbözik attól a számítástól, amely ma Putyint vezérli.⁴

Ákárcsak Sztálinnak 1939-ben, íme, hetvenöt évvel később Putyinnak is az a szándéka, hogy megsemmisítse a Nyugatot. Az orosz elnök egy húron pendül többek között Marine Le Pannel, meg akarja dönteni a liberális kapitalizmust, konfliktust akar szítani Németországgal – ezekkel a lépésekkel azt kívánja elérni, hogy az Ukrajna jövője miatt érzett aggodalom fegyveres konfliktusba torkolljon; és e szándéka egyre tágabb közegeben találjon visszhangra.

Snyder népszerűsége május közepén tetőzött, amikor Leon Wieseltier a *New Republic*-ban (a lap tulajdonosa 2012 óta a Facebook-milliárdos, Chris Hughes) felkérte Snydert, hogy legyen „főelőadó” egy Kijevben rendezendő, ötnapos konferencián. Az *Ukrajna: Gondolkodjunk együtt* címet viselő eseményen olyan nagyságok léptek fel, mint Paul Berman, Timothy Garton Ash, Bernard Kouchner és a zabolátlan Bernard-Henri Lévy, aki előadásának ezt a sokatmondó címet adta: „Állítsátok meg Arthuro Putyint.” Snyder, a Yale Egyetem oktatója, itt mutatkozott be mint a háborús párt szellemi vezére.

Snyder módszertana

A fentiek miatt is érdemes újra szemügyre vennünk a *Véres övezet* című művet. Valóban kiérdemli-e az említett elismerést és méltatást? Hogyan illeszkedik mondandója az idei tavasz során oly átfogóan kibomló háborús retorikába?

Amennyiben az olvasó fejest ugrik az ötszáz oldalas műbe, az első dolog, ami meghökkenti, az éppen az előadásmód. Mindannyian hozzá vagyunk szokva a higgadt történetmondáshoz, amely érzelmentesen és racionálisan bont ki egy problémát, de itt az első oldalaktól kezdve nyilvánvaló, hogy Snyder nem kívánja ezt az utat követni. Ám nem elég, hogy megközelítése nélkülözi az elemzést, de egyenesen szenvedéllyel túlfűtött. Olyan kifejezésekkel és koncepció-

ókkal bombázza az olvasót, amelyek egyfelől, provokatívak, másfelől azonban nem állják ki az alapos elemzés próbáját.

A legkézenfekvőbb példa erre maga a „véres övezet” meghatározása; e fogalom ernyője alá ugyanis a szerző az Oroszország és Németország között elterülő teljes régiót rendeli – vagyis nemcsak Ukrajnát, hanem Lengyelországot, Fehéroroszországot és a balti államokat is. Ez az ún. „intermarium”, a Balti-tengertől a Fekete-, illetve az Adriai-tengerig terjedő terület, amelynek föderációba szervezését József Pilsudski is támogatta. Ezt a területet osztotta fel 1939-ben a Molotov–Ribbentrop-paktum; ezt rohanta le a Wehrmacht 1941-ben, majd szerezte vissza a Vörös Hadsereg 1943–1945 között. Snyder számításai szerint, mintegy 14 millió polgári lakos vesztette életét ebben a térségben a sztálini kollektivizációs kampány kezdetétől a második világháború befejezéséig. Ahogy a szerző mondja:

A történelemben korábban soha nem látott tömeges erőszak sújtotta ezt a vidéket. Az áldozatok túlnyomó többsége zsidó, fehérorosz, lengyel, orosz és baltikumi volt, azaz ezen országok lakói. A 14 millió áldozatot alig tizenkét év alatt gyilkolták meg, 1933 és 1945 között, amikor mind Sztálin, mind Hitler hatalmon volt. Noha időközben a területen fekvő országok is csataterré váltak, ezeknek az embereknek sokkal inkább a gyilkos politika, mintsem a háború okozta a halálát.

A második világháború a történelem legtöbb áldozatot követelő konfliktusa volt, és a harcokban, a csatatereken elpusztult katonák mintegy fele itt, ebben a régióban, a *véres övezet*ben esett el. Azonban a 14 millió áldozat egyike sem teljesített katonai szolgálatot. Többségükben nők, gyerekek és idősek voltak, mindannyian fegyvertelenek, közülük sokakat minden tulajdonuktól, még a ruházatuktól is megfosztottak.⁵

A számok borzongatók, a nyelvezet szenvedélyes, és a logika homályos. Snyder nem ad magyarázatot arra, miért éppen ez a földdarab érdemli ki a *véres övezet* elnevezést, ellentétben más területekkel. Jugoszlávia lakosságának egy nyolcadát vesztette el, ami a második legmagasabb arány a második világháborúban résztvevő államok embervesztéseit tekintve, ám valami okból az az ország nem érdemli ki, hogy a *véres övezet* részének tekintsék.⁶ De nem jár jobban Görögország sem, amelynek minden tizenegyedik lakosa a háború áldozta lett. Ha a *véres övezet* „nem más, mint az a terület, ahol Európa leggyilkosabb rezsimjei vitték véghez a legkegyetlenebb tetteiket”,

akkor miért maradnak ki ezek az országok, míg Észtország, amely arányaiban sokkal kisebb veszteségeket szenvedett, része lehet az övezetnek?⁷

Egy másik kérdés pedig a szerző által megadott időszakra vonatkozik. A periodizáció mindig problematikus, de Snyder meghatározásai különösen is önkényesnek tűnnek. Miért éppen 1933 és 1945? A határvidék az első világháború idején is tömeggyilkosságok színhelye volt, és az orosz polgárháború, valamint az éhínség – többségében ukrán – halálos áldozatainak száma a becslések szerint elérte a tízmilliót. Vagyis: miért 1933-ban kezdődik ezen „véres” időszakítás, és nem pedig 1914-ben vagy éppen 1918-ban?

A válasz politikai természetű. Az 1933-tól 1945-ig tartó korszakot pont az teszi fontossá, hogy nemcsak egy égbekiáltóan gyilkos időszakról beszélhetünk, hanem éppen ebben a periódusban volt egyszerre hatalmon Hitler és Sztálin. Ez pedig lehetővé teszi Snyder számára az egyik véreskező diktátor bűneinek a másikéval való párhuzamba állítását, ennél fogva pedig kijelentheti, hogy ezek egymást kergették bele újabb és az előzőknél is szörnyűbb bűnök elkövetésébe. A kulcskérdés itt a kölcsönhatás, mivel Snyder azt állítja, hogy Hitler és Sztálin együtt több bűnt követett el, mintha egymástól függetlenül cselekedtek volna. Így érvel:

A náci és a szovjet rezsimek időnként, mint Lengyelország közös lerohanásakor, szövetségesegek voltak. Máskor meg ellenségekként egymás céljait támogató lépéseket tettek: amikor például Sztálin úgy döntött, hogy 1944-ben nem támogatja a varsói felkelés részvevőit, akkor ezzel lehetővé tette, hogy a németek legyilkolhassák azokat az embereket, akik később a kommunista hatalom ellenfelei lehettek volna. Ezt nevezte François Furet „a hadviselő felek bűnrészességének”. Gyakran megtörtént, hogy a németek és a szovjetek olyan eszkalációba sodorták egymást, amely több életet követelt, mint amennyi egymástól függetlenül következett volna a két ország politikájából.⁸

Az eredmény pedig az a borzasztó páros lett, amelyben Sztálin adott erőt Hitlernek iszonyú bűnei elkövetéséhez, Hitler pedig Sztálint bátorította fel.

Azzal, hogy Hitler Lengyelország egyik felét átadta a Szovjetunió-nak – írja Snyder –, Hitler lehetővé tette, hogy Sztálin terrorja [...] Lengyelországon belül folytatódhasson. Sztálinnak köszönhető, hogy Hitler a megszállt Lengyelországban véghez tudta vinni az első tömeggyilkosságokat.

Továbbá azt állítja, hogy a GULAG inspirálta Auschwitz létrehozását, ami lényegében „a szovjet modellt másoló, óriási munkatáborként” működött, és hozzáteszi: azáltal, hogy a szovjet hadifoglyokra a tömeges kiéheztetés várt, a náciak „megismételték és felerősítették a szovjet GULAG politikáját.” Ilyenformán a szovjet hadifoglyok milliói „a két rendszer közötti kölcsönhatás eredményeként” pusztultak el.

A zsidóellenes pogromok, amelyek a Szovjetunió náci megtámadását követően, 1941. június 22. után lángoltak fel, hasonlóképpen a szovjet–náci kölcsönhatás termékei voltak, mivel a pogromok

azokon a helyszíneken zajlottak, ahová a szovjetek korábban bevonultak, és ahol bevezették a szovjethatalmat, majd a szovjet erőszakszervezetek letartóztatásokat, kivégzéseket és deportálásokat hajtottak végre, végül pedig megtörtént a hitleri megszállás. Közös teljesítmény volt ez, a szovjet sablon náci kiadása.

Az elpusztított milliók tehát „így vagy úgy, de *mindkét* rendszer áldozatai”⁹ voltak.

Így a náci és a szovjet rezsim egyetlen hatalmas, gyilkos gépezetet alkotott. De miként jött létre ez az összefonódás, illetve hogyan is működött a gyakorlatban? Erre Snyder sosem ad választ.

[M]ind a nemzeti szocializmus, mind pedig a sztálinizmus kulcsa a rendszerek azon képességében rejlik – írja –, hogy egyes embercsoportokat megfosztottak emberi mivoltuktól.

Kicsivel később még hozzáteszi:

Először is, a náci Németország és a sztálini Szovjetunió adekvát összehasonlítása nem merülhet ki abban, hogy magyarázattal szolgál a bűnökre, hanem minden, a bűnök által érintett személy humanitására, azaz az áldozatok, az elkövetők, a kívülállók és a vezetők emberi természetére is. Másodsorban, az adekvát összevetésnek az étellel kell kezdődnie, nem pedig a halállal. A halál nem megoldás, hanem csak tény, amely sosem lesz a megnyugvás forrása, kizárólag a nyugtalanságé. De a halálnak a legkevésbé sem az a funkciója, hogy szép befejezést adjon egy adott élettörténetnek.

Mivel pedig a halálnak az élet adja meg a jelentését, nem pedig fordítva, nem az lesz a fő kérdés, hogy milyen politikai, intellektuális,

irodalmi vagy éppen pszichológiai lezárás következik a tömeggyilkosságok tényéből. A lezárás hamis harmónia, csábító szirénének, képmutató, mint a hattyúdál.¹⁰

Ehelyütt a szerzőnek valami magyarázatot kellene adnia, de erre nem kerül sor. Amikor az olvasó választ várna, arra ébred, hogy verbális ködben tapogatózik, ahol a halál nem a megoldás, hanem csak egy tény, inkább a nyugtalanság forrása, mint a megnyugvásé, és így tovább.

A homályos megfogalmazás az ok-okozati összefüggést helyettesítő retorikai ködfüggöny. Így történhet aztán, hogy Snyder interpretációjában Hitler és Sztálin egymást támogatják a bűnök elkövetésében, de közben a másik torkának is esnek. A szerző azonban nem ad magyarázatot arra, hogyan is volt ez lehetséges. De nem is szándéka, hiszen így azt sugallhatja, hogy a két rendszer erkölcsileg azonos, és arra is alkalma nyílik, hogy megkerülje a szembenézést az erkölcsi azonosítás koncepciójából fakadó kellemetlen következtetésekkel, amelyek a már az 1980-as évek jól ismert *Historikerstreit* vitájában merültek fel először.

A fenti „történešvita” Németországban azzal kezdődött, hogy egy jobboldali történész, Ernst Nolte azt állította: Hitler bűncselekményei a történelemben nem példa nélküliek, hanem a bolsevik kilengésekre adott reakciók. Vajon a nácik maguk fejlesztették ki a tömeggyilkosságokat? Nem inkább az történt, amit a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) hasábjain Nolte a következőképpen fogalmazott meg:

[...] hogy [a nácik] pusztán csak azért követtek el „ázsiai” gazteteket, mert ők és a hasonszörűek is egy „ázsiai” gaztett lehetséges áldozatainak tekintették magukat? Vagy nem előzte-e meg a GULAG Auschwitzot? Vajon az, hogy a bolsevikok egy teljes társadalmi osztályt kiirtottak, nem volt-e logikus és tényszerű előfeltétele a nemzetiszocializmus „faji” gyilkosságainak?¹¹

Vagy ahogyan Joachim Fest, a FAZ társszerkesztője a vita zárásakor megjegyezte: Hitler „készen állt arra” – az ő fogalmazásában –, „hogy a marxizmus által elkövetett minden egyes terrorcselekményt tisztelesen bosszulja meg.”¹² Vagyis lényegtelen, mennyire volt eltúlzott a nácik válasza, végső soron Lenin viseli a felelősséget, hiszen ő volt az, aki elsőként alkalmazta a tömeges bosszú elvét egy teljes társadalmi

osztály ellen. Mivel társadalmi számarányukhoz képest sok zsidó működött közre a szovjet elnyomó szervek munkájában, Snyder közli velünk: az 1930-as évek végén „az NKVD magas rangú tisztjeinek mintegy 40%-a a személyigazolványa szerint zsidó nemzetiségű volt, akárcsak az NKVD-tábornokok több mint fele”¹³ – tehát a burkolt célzás szerint a zsidók meghatározó szerepet játszottak azoknak a módszereknek a kifejlesztésében, amelyek a szélsőjobb kezében a későbbiekben a vesztüket okozták.

Ez az érv, függetlenül attól, ki mondta, mindenképpen felháborodást keltett volna, de egy német történész szájából egyenesen botránnyosan hangzott. Ezért a vita zárásaként finoman elmarasztalták Noltét, így most Snyder is gondosan igyekszik elkerülni, hogy hasonló csapdába essen. Annak egyértelmű kifejtése helyett, hogy miképpen is következtek az egyik rezsim gatzetteiből a másik rezsim bűnei, megelégszik a két rezsim közötti párhuzamok vég nélküli felsorolásával, az értelmezés feladatát pedig az olvasóra bízta.

Miután a kollektivizálás éhínséget okozott és ellenállást váltott ki Szovjet-Ukrajnában, Sztálin a kulákokat, az ukránokat, illetve a lengyeleket hibáztatta. Miután a Wehrmachtot a Vörös Hadsereg megállította Moszkvánál, és az amerikaiak beléptek a háborúba, Hitler a zsidókat hibáztatta. Ahogyan a szovjetrendszer építésének szabotálásával a kulákokat, az ukránokat és a lengyeleket okolták, ehhez hasonlatosan a zsidókat azzal a váddal illették, hogy a szovjetrendszer lerombolását akadályozzák.¹⁴

Sztálin a kulákokat hibáztatta, Hitler a zsidókat, de hogy az első esemény hogyan provokálta ki a másodikat, azt a szerző már nem hajlandó kifejteni.

Am a *Véres övezet* nemcsak úgy van felépítve, hogy ok-okozati összefüggést sugalljon a két dolog között, hanem – ahogyan azt már Nolte és Fest is állította – arra is céloz, hogy Sztálin volt a kezdeményező. A brutális kollektivizálási kampány jelentette a kezdetet, majd következtek a kirakatpercek, a tömeges kivégzések. A náci hatalomra kerülésével foglalkozó fejezetben Snyder leírja, hogy az Ukrajnában politikai okok miatt bekövetkezett éhínség miképpen biztosította Hitlernek a szükséges ideológiai muníciót az összes marxistával való leszámolásához – függetlenül attól, hogy azok milyen álláspontot képviseltek a sztálinizmus kérdésében: „Hitler egyetlen szóval (*marxisták*) azonos nevezőre hozta a Szovjetunióban elkövetett tömeggyilkosságokat a német szociáldemokratákkal, a Weimari Köztársaság védelmezőivel.” A kulákok ellen folytatott háború ugyanígy vezetett zsidóellenes boj-

kotthoz: „Akárcsak a kollektivizálás, a bojkott is megmutatta, mely társadalmi csoportok veszítenek majd a legtöbbit az eljövendő társadalmi és gazdasági átalakulások során: nem a parasztok, miként az a Szovjetunióban történt, hanem a zsidók.” Hasonlóképpen, a „hosszú kések éjszakáján” Ernst Röhm és követőinek félreállítása valamilyen úton-módon hozzájárult a szovjetunióbeli represszió fokozódásához, mégpedig Szergej Kirov, a leningrádi pártvezető meggyilkolását követően, amely esemény viszont felpörgette a homoszexuálisok, a csavargók, az alkoholisták, Jehova tanúi és más „aszociális” elemek letartóztatásának ütemét Németországban.

Akárcsak a szovjet NKVD – állapítja meg a *Véres övezet* –, a német rendőrség is szervezett razziákat tartott 1937-ben és 1938-ban, annak érdekében, hogy bizonyos társadalmi csoportok meghatározott letartóztatási kvótáit teljesítse. Ők is gyakorta túlteljesítették a feladatot abbéli igyekezetükben, hogy igazolják hűségüket, és lenyűgözzék feletteseiket.¹⁵

A „kollektivizáláshoz *hasonlóan*”, a szovjet „NKVD-hez *hasonlóan*” – tehát azzal, hogy Snyder állandóan az ilyen hasonlóságokon lovagol, egyértelmű célja, hogy a két jelenséget lényegileg azonosnak láttassa. Ha újra meg újra ismételtetjük, hogy a bálnának, akárcsak a halnak, uszonyai vannak és vízben él, akkor, hacsak a különbségeket nem fejtjük ki alaposan, az olvasó aligha hibáztatható azért, ha végül arra a következtetésre jut, hogy a bálna is – így vagy úgy, de – hal.

Az antiszemitizmus eredete

Mint arra Thomas Kühne történész rámutatott, Snyder könyvében a régi „nagy ember hagyományt” [XIX. századi elmélet, amely szerint a történelmet a kiemelkedő szereplők cselekedetei magyarázzák – *a ford.*] követi.¹⁶ Nála Hitler és Sztálin kolosszusokként jelennek meg, akik soha nem esnek kétségbe, vagy soha nem bizonytalanodnak el, hanem mindig pontosan tudják, mit tesznek. Így Hitler „célja az volt, hogy a Szovjetuniót használja fel a britekkel kapcsolatos problémájának a megoldására”, továbbá Hitler „tisztában volt” Ukrajna gazdasági értékével stb., míg Sztálin „szándékosan” kiéheztette Ukrajnát, „úgy döntött, milliókat öl meg”, és „egyértelműen előre megfontolt tömeggyilkosságot” követett el.

Igaz, Snyder elismeri, hogy Sztálin tévedett, amikor 1941-ben elhitte Hitler békeígéreteit. De ettől eltekintve, úgy ábrázolja Sztálint, mint valami taktikai zsenit. Sztálin kihasználta „a náci Németországban zajló tömeges erőszakot”, hogy ezáltal növelje a szovjet tekintélyt – írja –, s ennek fényében a fasizmus kialakulását felhasználta arra, hogy elterelje a figyelmet saját bűntetteiről, továbbá 1939 augusztusában ügyesen használta ki a Németországgal kötött új meg nem támadási egyezményt, így tartva ellenőrzése alatt a japánok előrenyomulását a Távol-Keleten.¹⁷

Miközben a két szuperhatalmú önkényúr alakját emberfelettire duzzasztja, Snyder alábecsüli a mögöttük álló társadalmi erőket, és felmenti a kettőjük környezetében cselekvő politikai szereplőket. Így Hitler és Sztálin mindenért egymagukban felelősek, míg mások semmiért sem; az erőszak forrását nem a határokon belül kell keresni, hanem az kívülről ereszkedik rá az országra.

Kelet-Európában – írja Snyder – aligha lehet olyan, a németekkel kötött politikai együttműködést találni, ami ne lenne kapcsolatban egy korábbi, a szovjetrendszerrel szerzett tapasztalattal.¹⁸

Más szóval, ha a lengyelek, a baltiak és az ukránok a német megszállást követően tömegesen vettek részt zsidóellenes pogromokban, az nem az ő bűnük, hanem a kommunistáké.

De ha valaki egy kicsit is ismeri a kelet-európai történelmet, tudja, hogy a régió története korábban is bővelkedett az antiszemitizmus megnyilvánulási formáiban. Bár Snyder csak szelíd hangon említi József Pilsudski „nagy riválisát”, Roman Dmowskit, a lengyel nacionalistát, aki sikeresen küzdött az első világháborút követő versailles-i béketárgyalásokon a lengyel függetlenség ügye mellett, elfejt említést tenni Dmowski vad antiszemitizmusáról, vagy azt leírni, hogy mindez már mennyivel korábban is megmutatkozott. „[H]a az egész társadalom engedne a [zsidó] befolyásnak, akkor valójában elvesztenénk képességünket a társadalmi életre” – írta Dmowski 1913-ban, tanúsítva, hogy a lengyel antiszemitizmus nem a négy évvel későbbi bolsevik forradalom nyomán keletkezett.¹⁹

Az antiszemitizmus az 1920-as évek elején valójában sokkal vadabb volt Lengyelországban, mint Németországban, és kitartón növekedett a két világháború közötti időszakban – más szóval inkább a meg nem támadási egyezmény előtt, mint utána. Amíg például 1938 novemberében a náciak csalódottak voltak a *Kristallnacht* pogromjaira

adott hazai reakciók miatt, addig Lengyelországban csak 1935 és 1937 között mintegy 97 kis- és nagyvárosban történtek jelentős antiszemita megmozdulások.²⁰ A lengyel antiszemitizmusnak egyértelműen saját íve volt.

Snyder más eszközöket is igénybe vesz, hogy Lengyelországot tisztára mossa. Például ezt írja: „a [Lengyel] Honi Hadseregben az antiszemiták kisebbségben voltak”, és a következő kijelentést teszi: igaz, hogy a lengyel parasztok a zsidó deportáltakat szállító vagonok láttán „vízszintesen húzták végig az ujjukat a torkukon, és erre a gesztusra jónéhány zsidó túlélő később gyűlölettel emlékezett vissza, valójában azonban az említett gesztussal csak arra utaltak, hogy a zsidóknak vége, meg fognak halni, és nem feltétlenül azt akarták kifejezni, hogy ők maguk is ezt sorsot kívánják nekik” – figyelemre méltó állítás ez, amelyet a szerző meg sem kísérel bizonyítani.²¹

Tény: a londoni székhelyű emigrációs kormány pontosan tudott a háborús Lengyelországban eluralkodott mérgezett légkörről. 1939 decemberében egy, a lengyelországi Honi Hadsereggel kapcsolatban álló hivatalnok értesítette Londont, hogy „a zsidók olyan kíméletlenül üldözik a lengyeleket és mindent, aminek köze van a szovjet területen élő lengyelséghez [...], hogy utóbbiak – a legöregebbektől a nőkig és a gyerekekig – az első adandó alkalommal olyan szörnyűséges elégtételt vesznek majd itt a zsidókon, hogy azt egyetlen antiszemita sem tudja még csak elképzelni sem.”²²

A keleti erdősegekben és a mocsarak környékén a fasiszta Nemzeti Haderők, a *Narodowe Siły Zbrojne* (NSZ), nemcsak a németeket támadták, hanem oroszokat és zsidókat is, míg a Honi Hadsereg, amelybe az NSZ még 1943-ban beolvadt, hadat üzent az „erdőkben lévő zsidó bandáknak, [amelyek] kirabolják és kifosztják a parasztokat”. Azokra a zsidó szökevényekre utaltak, akik élelmet loptak. Egyszer az *Armia Krajowa* (AK), ahogyan lengyelül nevezik a Honi Hadsereget, megtámadta az élelemszerző expedícióból visszatérő, kizárólag zsidókból álló, Bielski-partizáncsoport tagjait, és egy kivételével mindenkit megölték.²³

Az *Armia Krajowa* 1943 végén beloruszokat is megtámadott, mintegy 1200 embert gyilkolva meg Lida városában, illetve annak környékén, továbbá kiterjedt polgárháborúban állt a litván nemzeti partizánokkal Vilniusban, a főváros közeli területeken és Navahrudakban 1943–1944 folyamán.²⁴ Snyder különös vehemenciával védi a Honi Hadsereget azon vádakkal szemben, miszerint 1943. április 19. és május 16. között tétlenül figyelte a varsói gettőlázadás fejleményeit.

De logikája oly döbbenetes, hogy érvelését érdemes szó szerint idézni:

A varsói Honi Hadsereg parancsnokainak stratégiai megfontolásai voltak, amelyek ellene szóltak annak, hogy a zsidókat fegyverrel lássák el. Bár a Honi Hadsereg gyakran élt a partizánakciók módszereivel, attól tartott, hogy a gettóban kirobbant lázadás általános lázadást provokál az egész városban, amit a németek természetesen levernek majd. A Honi Hadsereg 1942 végén nem állt készen egy ilyen küzdelemre. A Honi Hadsereg parancsnokai az idő előtti felkelést kommunista csaléteknek minősítették, amit el kell kerülni. Tudták, hogy a szovjetek és ebből következően a lengyel kommunisták is rá akarják venni a helyi lakosságot, hogy azonnal fogjanak fegyvert a németek ellen.

A szovjetek Lengyelországban mindenképp ki akarták provokálni a partizánhadviselést, mert gyengíteni akarták a német erőket; ráadásul az is motiválta őket, hogy elejét vegyék a jövőbeli esetleges lengyel ellenállásnak. A Vörös Hadsereg dolgát megkönnyítené, ha a német csapatokat partizánakciók során számolnák fel; továbbá a németekkel szembeszálló lengyel elit felszámolása jelentősen megkönnyítené a későbbiekben az NKVD munkáját is. A Zsidó Harci Szervezetben a kommunisták is részt vettek; ők a szovjet vonalat követték, és úgy gondolták: Lengyelországot be kell tagozni a Szovjetunióba. A Honi Hadsereg vezérkara nem felejtette el: a második világháború úgy kezdődött, hogy a németek és a szovjetek is lerohanták Lengyelországot. Lengyelország területének egyik fele a háború első felében a Szovjetunió része volt. A szovjetek vissza akarták kapni Kelet-Lengyelországot, de talán többet is.

A Honi Hadsereg szemszögéből a szovjeturalom alig volt jobb, mint a náci megszállás. Az ő céljuk a függetlenség megszerzése volt. Gyakorlatilag nem alakulhattak úgy a körülmények, hogy egy lengyel függetlenségi szervezet Lengyelország területén fegyvereket adjon a kommunisták kezébe. Ezen fenntartások ellenére a Honi Hadsereg mégis átadott a Zsidó Harci Szervezetnek néhány pisztolyt 1942 decemberében.²⁵

A varsói gettó felkelői tehát az idő előtti fegyveres akcióval megpróbálták a Honi Hadsereget a szovjetek által kitervelt csapdába csalni. Ez az eszmefuttatás nem más, mint a Honi Hadsereg régi, bejáratott magyarázata, amely szerint a zsidók a lengyel nemzet ellenségei voltak, így megsemmisítésük nem a lengyelek problémája. Ahogyan a Honi Hadsereg antikommunista propagandairodája (*Antyk*) 1942

nyarán, amikor a nácik naponta 5–6000 varsói zsidót tereltek össze és szállítottak Treblinkába, a következőket mondta:

Akár tetszik, akár nem, tudomásul kell venni, a kommunizmus támad minket. Ha a németek kiirtják az európai zsidóságot, ami a német–zsidó háború végső eredménye lesz, az a mi szempontunkból kétség-telenül kedvező fejleményt jelent, mivel a kommunizmus hatóereje a német összeomlás pillanatában – vagy még korábban – jelentősen meggyengül. Ne legyenek illúzióink. A zsidók kiirtása nem azonos a kommuna felszámolásával, mert mögötte ott a Komintern, amely révén a zsidók elégtételt akarnak majd venni rajtunk.²⁶

Londoni nyomásra Stefan Rowecki tábornok, a Honi Hadsereg parancsnoka belegyezett, hogy a varsói gettónak néhány pisztolyt biztosítson, ahogy arra Snyder utal. De az ellenségeskedés nem szűnt meg. Ahogy Rowecki mondta Władysław Sikorskinak, az emigráns kormány miniszterelnökének:

Most, amikor már túl késő, különböző kis kommunista csoportokban harcoló zsidók fordulnak hozzánk fegyvereket kérve, mintha nálunk halmokban állnának. Próbaképpen adtam nekik néhány pisztolyt. Nem vagyok biztos benne, hogy használni fogják őket. Nem adok nekik több fegyvert, mert, ahogy Ön is tudja, nekünk magunknak sincsenek. Várom a szállítmányokat. Tudassa velem, milyen kapcsolataik vannak a mi zsidóinknak Londonban.²⁷

Ismert, hogy a Honi Hadseregnek (AK), saját bevallása szerint, bő-séges fegyverkészletei voltak, amelyeket a varsói körzetben rejtettek el három évvel korábban, de már a német megszállást követően: rendelkezésre állt 135 géppuska 16 900 tölténnyel, 190 golyószóró 54 000 lőszerrel, 6045 puska 79 400 lőszerrel, 1070 pisztoly és revolver 8708 tölténnyel, 7561 gránát és 7 kisebb tankelhárító 20 147 tölténnyel stb. Nem minden fegyver volt működőképes, de a RAF ejtőernyővel ledobott szállítmányai lehetővé tették, hogy az AK ki tudja egészíteni tartalékait. A Honi Hadsereg mégis úgy látta helyesnek, ha csak néhány kézfegyvert ad át, amelyek többsége használhatatlan volt.²⁸

„Ha lőszer nélkül adnak fegyvereket, akkor az életünket veszélyeztető, cinikus játékot űznek, és igazolja a feltevést, miszerint az antiszemitizmus mérge továbbra is áthatja Lengyelország uralkodó köreit.” – írta a Honi Hadsereg parancsnokságának Mordechai

Anielewicz, a gettó fegyveres erőinek fiatal parancsnoka 1943 márciusában. De az AK hajthatatlan maradt. A baloldali erőknél valójában egyetlen szövetségese maradt a gettón kívül: a *Lengyel Munkáspárt*. A kommunisták pártja ezt a nevet azután vette fel, hogy 1942-ben Sztálintól engedélyt kaptak az újjászerveződésre. Ugyanakkor ennek a szervezetnek is száznál is kevesebb fegyverese volt, ám ahogy csak lehetett, hősiességű erőfeszítéseket tett a gettó harcosainak támogatására. Noha Snyder azt hiszi, hogy a gettó harcosai szovjet utasításra indították meg a felkelést, valójában nem volt más választásuk, mivel végveszélyben voltak.

Az állandó razziák során 1943 elejére a gettó népessége a kezdeti több mint félmillióról 60 000-re csökkent, és a még életben lévőek pontosan tudták, amit Emanuel Ringelblum történész is megfogalmazott: „a zsebünkben hordozzuk a halálos ítéletünket”. Nem maradt más választásuk, mint hogy minden lehetséges eszközzel küzdjenek. Az AK bojkottjának következtében – amelyet Snyder, bármily hihetetlen is, de a védelmébe vesz – a fegyvereik többnyire kés, fejsze, feszítővas, bot és saját készítésű robbanószerkezetek voltak.²⁹

A partizánok

Vajon a *New York Review of Books* hasábjain a könyvet méltató Anne Applebaum eljutott-e a eddig a fejezetig, vagy annyira magával ragadta a *Véres övezet* szovjetellenes gyűlölködése, hogy gondolkodás nélkül az egekig dicsérte a kötetet? Leon Wieseltie, a *New Republican* publicistája, aki rendszerint nagyszerű érzékkel tudja kifürkészni ellenfelei legkisebb antiszemita megnyilvánulását is, hogyhogyan nem vette észre legújabb barátja írásában ezt a súlyos zsidóellenes támadást?

Snyder az 1942-től, a Wehrmacht ellen egyre hatékonyabban küzdő szovjet partizánok tevékenységét értékelve is a fenti, különös logikát alkalmazza. A hidegháború szülte politikai kényszerhelyzetben a nyugati történészek általában a szovjet partizánokat óvatosan, visszafogottan dicsérték, de közben nem fukarkodtak, mondjuk, a francia *Maquis* vagy az olasz *Partigiani* elismerésével sem. 1975-ben megjelent nagy hatású, *The War Against the Jews* című tanulmányában Lucy Dawidowicz például azt írta a szovjet partizánokhoz menekült zsidókkal kapcsolatban: „A legelső dolog, amit a partizán – akár zsidó, akár gój – megtanult, már ha megélte, hogy nincs felső határa

az emberáldozatoknak, ha a Szovjetunió védelmében szükségesek.”³⁰ Eszerint a szovjetek csak önös érdekeikkel voltak elfoglalva, az emberi életek nem érdekelték őket.

Ám a *Véres övezet* ezen is tútesz. Bármennyire is elutasító Dawidowicz a szovjet felső vezetéssel szemben, legalább annyit elismer, hogy „ha egy gettóból menekült zsidó csatlakozhatott a partizánokhoz, azzal lehetősége nyílt a németek ellen harcolni, és legalább saját maga dönthetett a sorsa felől.”³¹ De Snyder egyiket sem értékeli. Sőt, a partizánokat totálisan elítéli.

A partizán hadviselés – írja – mindig is illegális volt (ma is az), mivel ellehetetleníti a reguláris hadseregek szabályos működését, hiszen azok az erőszakot egymás ellen alkalmazzák, nem a környező lakosság ellen. Így a partizán hadviselés következményeként Belorussziában és más területeken csak tovább romlottak a civil lakosság életfeltételei, mert a lakosság ki volt szolgáltatva mind a német, mind a szovjet erőszak eszkálálódásának.

A *Véres övezet* ehhez még hozzát teszi:

A szovjet partizánok tönkretették a vasúti szállítást, de ezért a környékbeli lakosok az életükkel fizettek. Amikor a szovjet partizánok aknákat telepítettek, pontosan tudták, hogy sok akna majd a szovjet polgárok súlya alatt robban fel. A németek ugyanis oly módon hatástalanították az aknákat, hogy a helyi lakosságot, beloruszokat, zsidókat arra kényszerítették, hogy összekapaszkodva fésüljék át az aláaknázott területeket.

Általában véve jellemző volt, hogy a szovjet vezetést kevésbé érdekelte ez az emberi veszteség. Hiszen, akik meghaltak, a német megszállás alatt éltek, ezért gyanúsak voltak, vagyis még könnyebben feláldozható veszteségeknek számítottak, mint az átlagos szovjet állampolgárok. Túl ezen, a német megtorlások biztosították a partizánok utánpótlását, mert a túlélőknek gyakorta nem maradt otthona, megélhetése, nem maradt családja, akikhez visszatérhettek volna.³²

Mivel a nácik és a szovjetek erkölcsileg azonosak voltak, cselekedeteikre szükségképpen ugyanez vonatkozik. A partizánokhoz menekült zsidók „csatlakozásának ára”, Snyder szerint, az volt, „hogy ők is részt vesznek a tömeges erőszakban”. „A szovjet rezsimet szolgálták, és maguk is kiszolgálták a szovjet politikát, amely a civileken állt bosz-

szút.”³³ Ez a leírás azonban hasonlít ahhoz, ahogyan a Honi Hadsereg a zsidókról mint a lengyel nép ellenségeiről értekezett.

Ami a varsói gettó lakóit illeti, az ember elgondolkodik azon, hogy Snyder véleménye szerint, mit is kellett volna tenniük a zsidóknak. Faye Schulman 19 éves fiatal lány volt, és egy kelet-lengyelországi kisvárosban lakott, amikor 1941 augusztusában a Wehrmacht lemészárolta a családját a helység teljes zsidó lakosságával együtt. Életét az mentette meg, hogy fényképész volt, és mihelyt alkalom adódott, a partizánokhoz menekült, akik szerencséjére befogadták:

A harcnak vége lett. A partizánok visszatértek a bázisukra, és én velük voltam, így életben maradtam. Azt hittem, álmodok. A szovjet partizánok befogadtak! Nem tudtam, mi vár rám most, milyen életem lesz ezután. De azt tudtam, hogy nagyon szerencsés vagyok. Most már partizán vagyok, nem kell félnem többé a náciaktól. Letéptem a sárga Dávid-csillagot. Elindultunk az erdőbe.³⁴

„Feltett szándékom volt, hogy önkéntesként vegyek részt a harci cselekményekben, és harcolok népemért – a zsidó büszkeségért és becsületért –, valamint a gyilkos náci gépezet legyőzéséért” – írta Schulman az emlékirataiban.³⁵ Ettől vajon bűnözővé vált? Mi más kellett volna egy fogságba esett szovjet katonának tennie, amennyiben meg tudott szökni a hadifogolytáborból, ahol a halálozási ráta a túlszűfolttság, az éhínség és a szörnyű higiéniai körülmények miatt elérte a napi két százalékot? Ha szerencséje volt, és el tudott menekülni az erdőbe, az egyetlen reménye az lehetett, hogy más szökevényekkel találkozik, fegyvert szerez, és harcol az életben maradásáért.

Ugyanez érvényes a rabszolgamunkásnak befogott áldozatokra. Snyder elismeri, hogy 1943-ra a náci csapatok átgazdoltak Belorusszián, lemészárolták a gyerekeket és a nőket, a férfiakat pedig rabszolgamunkára küldték Németországba. Mi más tehetek volna ezek az emberek, azon túl, hogy minden lehetséges módon ellenállnak? Az ember nem tud mit kezdeni Snyder vádjával, amely szerint a partizán hadviselés ellenkezik a reguláris háború szabályaival: a partizánok olyan katonai gépezet ellen fogtak fegyvert, amely soha nem látott módszerekkel és soha nem tapasztalt mértékben gyilkolta a zsidókat és a kommunistákat, illetve kegyetlenkedett a civil lakossággal. De mivel Snyder értelmezésében a szovjetek bűnrészesek voltak a náci agresszióban, az ellenállás sem lehetett kevésbé bűnös természete-

tű, mint maga a megszállás. Mivel a szovjetek „lehetőséget adtak Hitlernek, hogy háborút indítson” 1939-ben – írja Snyder –, így nem volt joguk panaszkodni, amikor 1941-ben fegyvereit ellenük fordította.³⁶

A *Véres övezet* nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy elmarasztalja a partizánokat, azzal vádolva meg őket, hogy zsidókat lőttek agyon, ellopták a fegyvereiket, és terrorizálták a lakosságot. „[M]íg a partizánok megmentették kb. 30 000 zsidó életét, másfelől nem világos, hogy az akcióik vajon elősegítették-e vagy éppen ellenkezőleg, megakadályozták a zsidók legyilkolását?” – írja Snyder. Azt is állítja, hogy a partizánok körében gyakori volt a szexuális zaklatás, majd így folytatja: „a lányokat és asszonyokat csak »kurváknak« nevezték, ennél fogva a nők általában csak akkor voltak biztonságban, ha találtak egy védelmezőt”.³⁷ De Faye Schulman erre is másképp emlékszik:

[A] szexualitásnak nem volt jelentősége a mi csoportunkban. A csoport tagjaira nem mint férfiakra és nőkre, fiúkra és lányokra gondoltunk. Teljesen egyenlőként kezeltük egymást. A nőknek nem voltak különleges kiváltságaik; mindannyian partizánok voltunk, és pontosan tudtuk, hogy a háborúban a halál nem kímél senkit. A harcban pedig végképp nem volt semmi különbség férfiak és nők között. Minden gondolatunk arra irányult, hogy legyőzzük az ellenséget.³⁸

Nem kétséges, hogy a partizánegységek morális színvonala, különösen az első időkben, amikor az erdőket a csellengők és a menekültek szervezetlen bandái árasztották el, meglehetősen változó volt. Mivel a német erők olyan óriási területeket tartottak ellenőrzésük alatt, hogy minden hátszói egységnek Belgiumnál nagyobb terület kellett biztosítania, hatalmas vidékeken a villámháború okozta hatalmi vákuum jött létre, amelyet a legkülönbözőbb erők – banditák, nacionalisták, kommunisták és így tovább – igyekeztek megszerezni. A fegyelem gyenge lábakon állt, az irreguláris egységek az „élelmiszer-rekvirálás” közben nem tudtak ellenállni a csábításnak, és magukhoz vettek ékszert, órákat, szőrmét is.³⁹ Mindez nem pusztán kelet-európai jelenség volt; a görög partizánokat is megvádolták azzal, hogy lopnak és megerőszojalják a falusi asszonyokat.⁴⁰

A szovjet vezetők kétségbe voltak esve a *partizanscsina* erősödő szelleme miatt – ez a fogalom szabadságot és önállóságot, de lustaságot, részegeskedést és banditizmust is jelent.⁴¹ Az erdőbe menekülő zsidóknak sem volt mindegy, hogy egy fegyelmezett harcoló alakulat

soraiba tartoznak-e. Örültek neki, amikor a parancsnokok rendszabályokba foglalták az egységek tagjainak büntetését és felelősségre vonását, hiszen a zsidók számára is élet-halál kérdése volt, hogy fegyveres banditák lötték-e őket agyon a helyszínen, vagy egy fegyelmezett, védelmet biztosító, harcoló alakulathoz csatlakoztak-e.

Snyder állításával ellentétben, miszerint a partizánmozgalom a parasztok életét tovább nehezítő, elnyomó terrorgépezet lett volna, valójában egy gyorsan formálódó mozgalom volt. 1942 szeptemberében volt a fordulópont, amikor a *Hadügyi Népbiztosság* (*Narodnij Komisszariat Oboroni* – NKO) nyilvánosságra hozta híres, 189. számú parancsát, amely kimondta, hogy „a partizánmozgalom szélesebbé és szervezettebbé válásával [...] a megszállt területeken élő szovjet lakosság legszélesebb tömegeit foglalja magába”.

A zsidók számára ez a parancs volt a *Magna Carta*, mivel fehéren-feketén megfogalmazódott, hogy – legalább papíron – nekik is helyük van a mozgalomban, akárcsak bármelyik más oroszoknak, ukránoknak vagy más szláv származásúnak. Az egyik belorusz komisszár tájékoztatta is partizánjait, hogy mint szovjet állampolgároknak, be kell tartaniuk a szovjet törvényeket, és kötelesek tartózkodni az antiszemita megnyilvánulásoktól. Amikor egy orosz parancsnok azt találta mondani Tuvia Bielskinek, a Bielski-partizánok vezetőjének, hogy a zsidók egyszerűen rablók, az NKO 189. parancsa feljogosította Bielskit arra, hogy így válaszoljon:

Én a Zsukov tábornokról elnevezett szovjet partizánosztag parancsnoka vagyok. Mi nem vagyunk rablók. Ha maga igazi szovjet vezető volna, tudnia kellene, hogy szülőhazánknak az az érdeke, hogy együtt harcoljunk a német ellenség ellen. Hazánk nem tesz különbséget zsidók és nem zsidók között, csak a hűséges és fegyelmezett polgárok meg a kártékony, destruktív bandák között.⁴²

Újabb mérföldkő volt 1943 májusa. Ettől kezdve a partizánok a felperzselt föld taktikáját elhagyva, a parasztgazdaságok védelmében léptek fel. A partizánok, hogy ne kerüljön német kézre, nem égették fel a termést, hanem segítették a parasztokat a náci csapatok kiűzésében.⁴³ Ha a partizánok korábban csak vonakodva vettek maguk közé nőket, gyerekeket és időseket, mivel ők lassították az egységek mozgását, most követelmény lett, hogy őket is be kell fogadniuk. Amikor az egyik partizán így panaszkodott: „A hunok ellen kell harcolnunk, nem gyerekeket pesztrálgatni”, parancsnoka visszavágott:

„Csak gazemberek beszélnek így. Szégyelld magad! Látom, fogalmad sincs a partizánok kötelességeiről. Legfontosabb feladatunk éppen az, hogy megvédjük azokat, akiket a fasiszták üldöznek. Életeket menteni annyi, mint küzdeni az ellenség ellen.”

Amikor az *S. Leningrádi Partizán Egység* 1943 őszén súlyos helyzetbe került, az egység parancsnokai úgy döntöttek, hogy nem hagyják cserben a helyi lakosságot, ahogyan azt a szokásos gerillataktika diktálta, hanem megvédik őket. Az egyik tiszt így jellemezte a helyzetet: mindez „elvi kérdés volt: milyen benyomást tesz a lépés a lakosságra? Ezért úgy döntöttünk, hogy harcolni fogunk, és úgy harcolunk, hogy minden egyes falut harci erőddé alakítsunk, és csak akkor hagyjuk hátra őket, ha a további megtartásuk immár lehetetlen.”⁴⁴

Faye Schulman őszintén beszámolt azokról a problémákról, amelyek boncolgatásával Snyder oly szívesen elidőz. Visszaemlékezéseiben beszél lopásról, alkoholizmusról, egy partizántisztról, aki majdnem megölte őt, amikor visszautasította a közeledését, és csendes antiszemitizmusról, amely szinte mindenhol kitapintható volt.

Mivel zsidó vagyok, kétszer olyan keményen kellett teljesítenem ahhoz, hogy a nem zsidó lányokkal egyenértékűnek tekintsenek – írja. Amikor éjjel-nappal dolgoztam, azt mondták: „Nem olyan vagy, mint egy zsidó lány. Olyan vagy, mint az orosz lányok!” – és ez bók volt. De erre mindig azt válaszoltam: „Igen, de zsidó vagyok!” Mindaz, amit ápolónőként, fényképészként és elsősorban harcosként tettem, büszgesen elegendő okot adott arra, hogy felemelt fejjel járjak, hogy büszke legyek magamra és gyökereimre.

Mondanunk sem kell, felháborító, hogy Schulman ilyen helyzetbe kényszerült. De ami a legerősebben és a legtisztábban megfogalmazódik a memoárjában – és ami egyszersmind teljességgel kimarad Snyder elemzéséből –, az éppen az új hivatása iránt tanúsított határtalan büszkesége és az ügy iránt érzett szenvedélyes odaadása:

Mindannyian egy brigádhoz tartoztunk. Megtanultunk együtt élni, együtt enni, együtt harcolni és együtt túlélni. És békében kellett lennünk egymással. Néha nehéz volt túlélni egy napot is, nemhogy éveket. Erős volt közöttünk a barátság, az együttműködés és a lojalitás, és mindent megtettünk, hogy segítsük egymást.

Az erdőben a legkülönbözőbb emberek között alakult ki kapcsolat. A hideg, az éhség, a stressz arra kényszerítette az idegen embereket,

hogy egy családként éljenek. És fegyvertársak is voltunk, mindannyian állandó halálos veszélyben éltünk. Ugyanakkor különleges kapcsolat fűzte össze azokat, akik a náci megszállás idején hasonló borzalmakat éltek át.⁴⁵ [...]

Néha ez a régen elsüllyedt világ valóságosabbnak tűnik nekem, mint a jelen – mondta évekkel később. Büszke vagyok a múltamra és azokra, akik hozzám hasonlóan szembeszálltak az ellenséggel. Az a tény pedig, hogy egyáltalában volt lázadás és ellenállás, és hogy húszezer vagy annál is több zsidó partizán harcolt a fasizmus ellen, a zsidó nép történetének csúcspontját jelentik – ezt soha nem szabad elfelejteni.⁴⁶

Nehéz vitába szállni ezekkel az érzelmekkel, bár ami Snyder véleményét illeti, Schulman csak egy ördögi kör, „a Hitler és Sztálin közötti perverz interakció” megvalósulásához járult hozzá, „akik mindketten figyelmen kívül hagyták a törvényeket, és a frontvonalakon túlra is kiterjesztették a konfliktust”.⁴⁷

Noha Schulman azt hitte, hogy egy jobb világért harcol, Snyder véleménye szerint valójában csak tovább rontott rajta.

Meg kell jegyeznünk, hogy a nácik által megszállt területeken a partizánok alkották az egyetlen soknemzetiségű haderőt, azaz a német megszállás okozta általános káoszban ők voltak az egyetlen olyan szereplő, amely képesnek mutatkozott a különféle társadalmi, etnikai csoportok tevékenységének összehangolására. Míg Snyder szinte magán kívül van a felháborodástól, hogy a szovjetek ellenséggként tekintettek a Honi Hadsereg, Schulman visszaemlékezéseiben egy pokoli színteret fest le, ahol az egymással harcoló sokféle ellenséges erő egymás torkát szorongatja: „a nácik által támogatott helyi bandák mind a zsidó partizánokra vadásztak éjjel-nappal, mert még az átlagnál is antiszemitábbak voltak” – ide tartoztak nemcsak az *akovci*, azaz az AK tagjai, magyarázza Schulman, hanem a *banderovci* (az ukrán nacionalista, Sztjepan Bandera követői), a *bulbovci* (egy rivális ukrán hadúr, Tarasz Bulba-Borovec követői) és a *vlaszovci* (az áruló szovjet tábornok, Andrej Vlaszov emberei).⁴⁸

A sztálini belpolitika: a tömeges száműzés és a nagyorosz sovizmus rémálom volt, amely a háború után csak rosszabbodott. De a Szovjetunió legalább időnként érvényesítette a szocialista internacionalizmus elvét, míg a lengyel nacionalisták politikája – akiket Snyder a keblére ölel – az egymás kölcsönös gyilkolásával és a kistílű gyűlölködéseivel együtt tagadhatatlanul zsákutcába vezetett.

Snyder lényegileg Nolte tanítványa. Hiszen a *Véres övezet* minden ködös megfogalmazása ellenére, alapvetően osztja Nolte álláspontját, miszerint Sztálin bűntettei nemcsak megelőzték Hitler bűneit, hanem valamilyen úton-módon oksági viszonyban is álltak az utóbbiakkal. A német jobboldali történész, Andreas Hillgruber, dicséri a Wehrmachtot, mert feltartóztatta a vörös hordákat, bár ezzel biztosította a haláltáborok működését is,⁴⁹ hasonlóképpen mentegeti Snyder az AK-t, mondván, hogy az sikeresen ellenállt a szovjet követelésnek, és nem egyezett bele a fegyveres felkelés kirobbantásába Varsóban; igaz, aztán tétlenül nézte végig, ahogyan a varsói gettót a nácik a földdel teszik egyenlővé.

Snyder a helyi pogrom „lovagjait” azzal próbálja tisztára mosni, hogy csak a németek parancsait teljesítették:

A korábban intézményesített kollaboráció és helyi támogatás eredménye volt, hogy a német gyilkosok megkaptak minden segítséget, amire csak szükségük volt Litvániában. [...] A következő hetekben és hónapokban a németek a litvánokat a Kaunas környéki tömeggyilkosságok helyszínére vezényelték. 1941. július 4-re a litván egységek a németek parancsára és szoros felügyelete mellett gyilkolták a zsidóságot.⁵⁰

De a litván szélsőjobboldaliak nem fogták vissza magukat, és már a Wehrmacht érkezése előtt olyan brutalitással láttak hozzá a zsidók lemészárlásához, hogy azon még a német tisztok is elszörnyedtek.

Kaunasban, például, Algirdas Klimaitis, litván fasiszta 1941. június 25-én indította el a pogromot, amelynek során meggyilkoltak 1500 zsidót, leromboltak sok zsinagógát, és közel hatvan házat tettek a földdel egyenlővé. Egy német vezérkari tiszt leírása szerint ez volt a legfelkavaróbb helyszín, amit valaha látott, míg egy tábornagy, bizonyos Ritter von Leeb, annyira meg volt döbbenve, hogy hivatalosan is tiltakozott a történetek miatt.⁵¹ Lvovban, Snyder szerint, 1941. július 1-jén „az *Einsatzgruppe C* és a helyi milícia szervezett pogromot, amely napokig tartott.”⁵² Valójában azonban a pogromot nem az *Einsatzgruppe C* szervezte. Igaz, a nácik biztosan engedélyt adtak a pogromra, a szervezők mégis a helyi *banderisták* (*banderovci*) voltak, akik az elejétől a végéig irányították az eseményeket. Egy újkeletű beszámoló szerint:

Az eseményeket a Szytepan Bandera vezette Ukrán Nacionalisták Szervezete irányította. 1941. június 30-án rövid életű kormányt alakítottak Lvovban, amelynek élén egy vehemens antiszemita állt. Egyidejűleg a városban felhívást tettek közzé, amely bátorította az etnikai tisztogatást. Ezen kívül, megalakult egy milícia is, kezébe ragadva a pogrom irányítását. A milicisták házról házra jártak a zsidó negyedben, és letartóztatták a zsidó nőket és férfiakat.⁵³

A *Véres övezet* nem tesz említést a jedwabnéi pogromról, Jan Gross 2011-ben megjelent, nagyra értékelt kutatásainak tárgyáról, ahol 1941. július 10-én a helyi, lengyel lakosok közel 1500 zsidót gyilkoltak meg: egy csűrbe terelték őket, majd rájuk gyújtották az épületet.⁵⁴ Ha egyáltalán volt azon a napon Jedwabnéban német, akkor is csak kevés lehetett, és Gross beszámolója egyértelművé teszi, hogy a város lakói önállóan cselekedtek.

„Évtizedek óta, amióta Európában megszűntek a tömeggyilkosságok – írja Snyder – a felelősséget többnyire a »kollaboránsokra« hárítják.” De – teszi hozzá – „a kollaboránsok többsége nem ideológiai okokból működött együtt a megszállókkal, és csak a töredéküknek voltak nyilvánvaló politikai motivációi.”⁵⁵ Ám Jedwabnéban a pogrom „lovagjai” tökéletesen tudatában voltak a politikai dimenzióknak, hiszen arra kényszerítették áldozataikat, hogy döntsék le Lenin szobrát, majd menetelés közben azt énekeljék: „Mi okoztuk a háborút, a háború értünk van.”⁵⁶ Mivel Snyder a náciakat és a szovjeteket erkölcsileg azonosnak látja, el akarja hitetni velünk, hogy az ideológia másodlagos szerepet játszott. Ugyanakkor Európa azon területén, ahol a partizánegységek ilyen és ezekhez hasonló nevet adtak maguknak: „Halál a fasizmusra” (*Szmerty fasizmu*) vagy „Halál a német megszállókra” (*Szmerty Nemeckim Okkupantam*),⁵⁷ a fenti érvelés annyira meggyőző, mintha azt állítanánk, hogy a harmincéves háborúban a vallás másodlagos szerepet játszott.

Az antifasiszta, antináci ellenállással a *Véres övezet* oly mértékig ellenséges, hogy még Herschel Grynszpanról is sikerül valami aljasságot állítania. Grynszpan egy kétségbeesett, 17 éves lengyel zsidó menekült volt, aki 1938-ban Párizsban meggyilkolt egy német diplomatát. Ez utóbbi gyilkosság szolgáltatta az ürügyet a nácioknak a „Kristályéjszaka” néven hírhedtté vált pogromokhoz. Grynszpan tette – írja Snyder – „önmagában is szerencsétlen volt, de szerencsétlen volt az időzítése is”, mert „november 7-én történt, a bolsevik forradalom évfordulóján.”⁵⁸ Ám ennek a számmisztikának a jelentőségét már

nem magyarázza meg, ahogyan arra a kérdésre sem ad választ, miért kellene Grynszpan tettét egyáltalában szerencsétlennek, nem pedig hősiességnek tekintenünk.⁵⁹

Restaurációs politika

Ha Ernst Nolte álláspontja vihart kavart az 1980-as évek Németországában, vajon mi adhat okot arra, hogy Snyder jóval szélsőségebb kijelentéseit mindenhol elismeréssel fogadták? Mi ennek a változásnak a magyarázata?

Sokféle választ adhatunk, de – így vagy úgy – mindegyik azokra az óriási jelentőségű eseményekre vezet vissza, amelyek huszonöt évvel ezelőtt felforgatták Kelet-Európát és Oroszországot. A *Historikerstreite* bizonyos értelemben lehet úgy tekinteni, mint a tudományos világ baloldali képviselőinek utóvédharcára, utolsó kísérletére, hogy feltartóztassa a jobboldal előretörését, amely Thatcherrel, Reagannel és Helmut Kohllal vette kezdetét. 1989–1991-ben a tömegek támogatását élvező és alapvető politikai változások ígéretével kecsegtető népfelkelés forradalomnak tűnt, pedig valójában ennek épp az ellenkezője volt: nem az 1789-ban vagy 1917-ben lezajlott klasszikus népmozgalmak ismétlődtek meg, amelyek előre vitték a társadalmi fejlődést, hanem megpróbálták visszafelé forгатni az óra mutatóját, visszatérni valamiféle boldog, szép, a szovjet időszakot megelőző periódushoz. Nem kisebb tekintély, mint maga Adam Michnik állapította meg: „A forradalom a nagy változás ígéretével kecsegtet; a restauráció a »rég, szép idők« visszatérését ígéri.”⁶⁰

De vajon melyik szép idő visszatért? Az 1920-as évekét, az infláció, a gazdasági instabilitás és fehérterror visszatérését, főképpen annak lengyelországi és magyar változatával? Netán az 1930-as évek egyre mélyülő gazdasági összeomlását és további jobbra sodródását? Az 1970-es és az 1980-as évek különböző függetlenségi mozgalmait a vallás, a liberalizmus, a szabadpiaci gazdaság zavaros keverékével kezdődtek: egy adag II. János Pál pápa, egy adag skandináv szociáldemokrácia, egy adag Milton Friedman. De végül brutális gazdasági racionalizáláshoz, ingatag, kizárólag a fogyasztás fűtötte talpra álláshoz vezettek George W. Bush elnöki éveiben, majd jött a meredek visszaesés a 2008-as válságot követően; a folyamat feltűnően emlékeztet a két világháború közötti időszak történéseire.

A régi politikai erők pedig egyre magabiztosabbak lettek az összeomlás közepette. Magyarországon Kertész Imre író ismerte el: ő is „gyermekded és naiv” volt, amikor elhitte, hogy az átalakulás majd a demokrácia és a haladás korszakát hozza el, ehelyett arra eszmélt, hogy „egyik meglepetésből a másikba esem; hazugságok, gyűlölet, rasszizmus, butaság fakadt fel körülöttem mindenhol; mint mikor egy negyven éve érlelődő gennyes kelés hirtelen a sebész kése alatt felszakad.” Egy felmérés szerint, Magyarországon 2009 februárjára az antiszemitizmus mindennapos jelenséggé vált, a felnőttek kétharmada egyetértett azzal az állítással, hogy a zsidók túl sok hatalommal rendelkeznek az üzleti világban, ugyanakkor a cigányellenes előítéletek is elszabadultak.⁶¹

Lengyelországban Michnik – aki korábban támogatta, hogy a másképp gondolkodók megbékéljenek az egyházzal – nem győzött mentegetőzni azon hibák miatt, amelyeket a „felszabadulás” előtt követett el; mentegetőzött azért, hogy nem értette meg a kapitalista restaurációval járó borzalmakat, hogy alábecsülte az egyház konzervativizmusát, nem mérte fel az antiszemitizmus feneketlen mélységét és így tovább. Ennek dacára később újabb hibákat követett el: 2003-ban, Irak megszállásakor, támogatta Bush akcióját, mostanában pedig kiállt a keményvonalas NATO-álláspont mellett Ukrajna kérdésében.⁶²

Északon az események még sokkal változékonyabb képet mutattak. 1991-es függetlenségét követően két balti állam megvonta az állampolgárságot nagyszámú – Észtországban a lakosság 30%-át, Lettországon pedig a 34%-át alkotó – orosz anyanyelvű kisebbségeitől, mondván, hogy ők az 1939–1940-es szovjet hatalomátvétellel kerültek az országba.⁶³ Ez a döntés nem más, mint a kollektív büntetés, amelynek fényében a februári kijevi puccsot követő oroszellenes intézkedéseket egészen enyhének tekinthetjük.

2002-ben az Észtország északkeleti részén fekvő kisvárosban, Parnuban, háborús emlékművet avattak, a féldomborművön egy Waffen SS-egyenruhát viselő katona látható, alatta ezekkel a szavakkal: „Minden észt katona emlékének, akik a felszabadító háborúban és a szabad Európáért folytatott harcban estek el 1941–1945 között.” A helyi hatalom számára a szovjetek ellen viselt háború jó katonája a Waffen SS tagja volt. 2007-ben az észt kormány eltávolította a *Bronz katona* néven ismert háborús emlékművet Tallinnban, emiatt a város lakosságának felét kitevő orosz anyanyelvű polgárok tiltakozásul két éjszakán át tüntettek. Amikor az Európai Unió 2005-ben indítványoz-

ta a náci szimbólumok betiltását, Litvánia első, posztszovjet államfője, akkor az Európai Parlament tagja, Vytautas Landsbergis azzal vágott vissza, hogy indítványozta „a hasonlóan kegyetlen kommunista diktatúra szimbólumainak” betiltását.⁶⁴

Ugyanebben az évben Észtország és Litvánia nem fogadta el a hivatalos meghívást a moszkvai győzelmi napi ünnepekre; George W. Bush viszont ezeket az államokat a látogatásával jutalmazta meg. „Németország nagy része számára a vereség elhozta a szabadságot” – jelentette ki Bush Rigában. „Kelet- és Közép-Európa nagy részére viszont egy másik birodalom drákói szigora nehezedett.”⁶⁵

A *reductio ad absurdum* pillanata 2006-ban következett be, amikor a *Respublika* című litván napilap Jichak Aradról, a jeruzsálemi *Jad Vaszem Múzeumot* hosszú ideje vezető történészről azt írta, hogy „az NKVD rohamosztágának katonája volt”, mert fiatal korában sikerült megszöknie a vilniusi gettóból, és csatlakozott a partizánokhoz. A helyi ügyészség nyomozást indított ellene, majd két évvel később ugyancsak nyomozást rendelt el két idősebb zsidó nő, Fania Yocheles Brantsovsky és Rachel Margolis ellen a háborúban elkövetett tetteik miatt, mivel ők is csatlakoztak a partizánokhoz. Mint arra Arad rámutatott, az ilyen vádak a kettős genocídium koncepciójából fakadnak, amely szerint volt egy, a náci Németország és néhány balti állampolgár által elkövetett „barna holokauszt”, és létezett egy ezzel azonos minőségű, ellenkező előjelű „vörös holokauszt”, amelyet a Szovjetunió és kollaboránsai vittek véghez.

Igazolni akarják a litvánok részvételét a zsidók tömeges lemészárlásában – írja Arad – ezért aztán azzal kellett előállniuk, hogy a zsidók is gyilkoltak litvánokat.⁶⁶

Így kapott végül zöld jelzést a Yale professzora, Snyder, aki valószínűsítést írt a kettős genocídium elméletéhez, amely értelmében a partizánok azonosak a rohamosztagosokkal, és a zsidóellenes pogromokkal a szovjeteket lehet megvádolni. 2012-ben a zsidók tiltakoztak a náci bábkormány miniszterelnöke, Juozas Ambrazevičius-Brazaitis újratemetése ellen – ő volt az, aki 1941-ben kiadta az engedélyt, hogy a zsidókat a Vilijampole városában létesített gettóba helyezték át. Egy litván történész így nyilatkozott: „Nagyszerű dolog, hogy akadnak olyan történészek, mint Timothy Snyder, mert ők segítenek a Nyugatnak megérteni, mi is történt itt.”⁶⁷ A *Véres övezet* sikere, szociológiai terminussal élve, többszörösen determinált volt.

Amerika nem fasiszta ország, legalábbis még nem az. De korábban már könnyedén alkalmazkodott különféle fasiszta rendszerekhez, Mussolinitól (akit Roosevelttel 1933-ban „csodálatraméltó olasz gentlemannek” nevezett) Francóig és Pétainig (akivel az USA azután sem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat, hogy Franciaország 1942-ben megszállta Francia-Algériát). Még Hitler is számíthatott a támogatásra. Roosevelttel azon gondolkodott, hogy megelőzhető-e a háború azzal, ha nagyobb „életteret” biztosítanak Németországnak. Breckinridge Long, Roosevelttel olaszországi nagykövete pedig ezt írta 1935-ben: „Valószínű, hogy a német dominancia – legalábbis eleinte – kemény és kíméletlen lenne, de mégiscsak olyan kultúra megszilárdulását jelentené, ami sokkal közelebb áll hozzánk, mint az orosz.”⁶⁸

A háború után az Egyesült Államok által elfogadott politika alapelve így hangzott: borítsunk fátylat a múltra. 1951-ben Eisenhower ki is mondta, hogy „a német katona bátran és becsületesen harcolt hazájáért”, és Matthew Ridgway – aki a Szövetséges Főparancsnokság élén Ike [Eisenhower – *a ford.*] utódja volt Európában –, 1953-ban azt kérte a szövetséges főbiztostól, hogy részesítse kegyelemben a keleti fronton elkövetett háborús bűnökkel vádolt összes német tisztet.⁶⁹ Mindeközben az *Oradour-sur-Glane*-ban (ahol 1944 júniusában a Waffen SS-katonái lemészároltak 642 férfit, nőt és gyermeket) elkövetett tömegmészárlás továbbra is megbocsáthatatlannak minősült. De az ehhez hasonló tettek Keleten, ahol százsámra voltak „Oradour”-ok, egyszerűen csak *excès de zèle*-nek, azaz túlbuzgóságnak számítottak.

Az 1980-as években a Münchenben működő Szabad Európa Rádió egyértelműen antiszemita és profasiszta propagandát sugárzott a Szovjetunióba; már akkor azt állították: az SS Galíciai Hadosztálya-hoz a *banderisták* nem a nácikat támogató csatlakoztak, hanem hogy „a megszállók ellen harcoljanak, függetlenül attól, hogy ezek a megszállók honnan jöttek.”⁷⁰

A Szabad Európa Rádióval kapcsolatos, fentebb említett incidens a maga idejében még kisebb izgalmat keltett Washingtonban, ám ezek a korlátok is leomlottak, miután a Szovjetunió megszűnt létezni. Az *Euromajdan*-tüntetések idején az USA hivatalnokai minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy tisztára mossák a Szvoboda Párt és Jobb Szektor banderistáit, többek között azt állították, hogy jelenlétük a

barikádokon semmi komoly következménnyel nem jár, és annak sincs semmi jelentősége, hogy a kijevi városházára egy Banderát ábrázoló óriásplakátot függesztettek ki.

A sajtó kötelességtudóan szajkózta a hivatalos vonalat. 2014 februárjában, amikor a Janukovics-kormány sorsa egyetlen cérnaszálon függött, a *New York Times* biztosította olvasóit afelől, hogy a szélső-jobboldal csupán a tiltakozók kisebbségét adja, és idézett is egy résztvevőt: „Nincsenek Sztjepan Banderát éltető tüntetők. Az emberek mindössze szabad országban szeretnének élni.”⁷¹

Hozzátette még, hogy a kijevi tüntetőket fasisztáknak és antiszemitáknak nevező tudósítások „az orosz média elvarázsolt kastélyából származó torzképek”, a *Times* pedig néhány héttel később azt írta, hogy a Szvoboda jelentősen „mérsékelődött”, és a Jobb Szektor is hasonlóképpen „mindent elkövet, hogy megszólítsa az orosz anyanyelvűeket, és az ellentétek mérséklésére törekszik.”⁷²

Április végén a *New Republic* tudósított arról, hogy „az ukránok többsége már nem gondolja, hogy a [Szvoboda] párt »radikális« lenne. Sokan viccesen azt mondják, hogy »fehér és szeleburdi«: vagyis ártatlan, mint egy kisnyúl.”⁷³ Amit Humbert Wolfe a brit sajtóról mondott, az kétszeresen is érvényes az amerikai sajtóra:

Istennek hála!

Arra reményed sem lehet,

Hogy a brit zszurnalisztát
befolyásold vagy lefizedsz.

De látva, mire képes,

Ha nincs megvesztegetve,

Megérted: nem is érdemes!

Snydernél viszont nem akadt agresszívebb elemző. Februárban megvádolta Oroszországot „a második világháború emlékének manipulatív kihasználásával”, mert Oroszország nem állott arra célozni, hogy az ukrán szélsőséges nacionalistákat megfertőzte az antiszemitizmus. Később Snyder a *New Republic* hasábjain „szürreális háborús uszítással” vádolta a Kremlt, a *New York Review of Books*-ban pedig kijelentette, hogy a Szvoboda megerősödéséért egyedül és kizárólag Viktor Janukovicsot terheli a felelősség, vagyis azt az embert, akinek megdöntésében a Szvoboda segédkezett: „A Janukovics-rezsim egyik erkölcsi rémtette volt, hogy lecsapott a jobbközép ellenzékre, ugyanakkor viszont támogatta a szélsőjobbos ellenzékét.” Mihelyt

Janukovics eltűnt, egyértelműen látszott – állítja ő –, hogy az ártalmatlanított Szvoboda azonnal igyekezett középre húzódni.

A *CNN.com* oldalán Snyder a Krím bekebelezését Hitler 1938-as Anschluss-jához hasonlította, áprilisban a *Guardian*-ben pedig arra célzott, hogy Oroszország áll ama fenyegető hangú felhívás mögött, amely az ukrán zsidóságot felszólítja, hogy jelentkezzenek a „szeparatista hatóságoknál”. Ez még a *Guardian* közismerten oroszellenes szerkesztőinek is sok volt: helyesbítést tettek közzé, amely szerint, a röplapokról szóló információ csak hírlapi kacsza. Májusban Snyder azzal vádolta Oroszországot, hogy csapatokat küld Donyeckbe és Luganszkba, de ezt a hírt egyetlen más újságíró sem tudta megerősíteni. Néhány nappal később már megvádolta Putyint, hogy célja nemcsak Ukrajna, de az egész Európai Unió destabilizálása.⁷⁴

A gonoszok száma ugyan kettőről egyre csökkent, de a *Véres övezet* üzenete továbbra sem változott. Putyin maradt minden gonosz forrása, míg az Euromajdan militánsai egyszerű, a szabadságért és a demokráciáért harcoló emberek voltak. Igaz, hogy a Szvobodának jól jött a népszerűség, de megerősödése – állítja Snyder – nem az ukránok rovására írható, hanem kívülről gerjesztett jelenség. Szerinte ugyanis Putyin globális előretörése alig marad el Sztálin terjeszkedése mögött, és hacsak Európa meg nem állítja, egész Euráziát rabszolgasorba dönti.

A legjobban akkor tudjuk megérteni ezt az okfejtést, ha mint pszichológiai projekciót közelítjük meg: az agresszor szerepe, amelyet Snyder Oroszországnak tulajdonít, valójában az USA szerepének tükörképe. Hiszen a NATO a Szovjetunió összeomlása óta jó egy tucat országot integrált soraiba a korábbi szovjet befolyási övezetből. A neokonzervatívok – például Richard Perle, Elliott Abrams, Kenneth Adelman, Midge Decter, Frank Gaffney, Michael Ledeen és James Woolsey – az 1990-es évek elejétől megpróbálták támogatókat szerezni a csecsen lázadóknak, míg 2008 augusztusában John McCain arra biztatta a grúz elnököt, Mihail Szakasvilit, hogy vegye vissza a szakadár Dél-Oszétiát. Igaz, hogy az utóbbi kísérlet „rosszul volt előkészítve”, de amennyiben sikeresnek bizonyul, akár Oroszország teljes déli hatalmi rendszerének felbomlását eredményezhette volna.⁷⁵

Ezek ezerszer agresszívabb lépések voltak azoknál, amelyekkel Oroszország ezekre valaha is válaszolt. Viszont az Egyesült Államok külpolitikai vezetése még ennél is tovább ment, és a Szovjetunió felbomlását követően mindent elkövetett, hogy a posztszovjet Oroszországot is szétszakítsa. Amint arra a független újságíró, Robert Perry

rámutatott, Dick Cheney – Robert M. Gates, a korábbi hadügyminiszter-helyettes állítása szerint – „nemcsak a Szovjetunióknak és az Orosz Birodalomnak, hanem magának Oroszországnak a széthullását kívánta, hogy soha többé ne jelentsen fenyegetést a világra.”⁷⁶

Zbigniew Brzezinski, Jimmy Carter nemzetbiztonsági tanácsadója hasonló politika mellett érvelt 1997-ben megjelent, *A nagy sakktábla* című, bestseller könyvében. Ebben kijelentette, hogy „egy decentralizáltabb Oroszország kevésbé lenne fogékony a birodalmi militarizálódásra.” Ezért azt javasolta, hogy Oroszország alakuljon át „szövetséges rendszerre”, „amelyet az európai Oroszország, a Szibériai Köztársaság és a Távol-Keleti Köztársaság alkotna.” Brzezinski sürgette továbbá, hogy Amerika fogja Oroszországot – illetve inkább az Oroszországot – a szomszédos, kisebb államok gyűrűjébe:

A birodalmi megfontolásokat felülíró, az európai alternatíva érdekét szolgáló, egyértelmű orosz döntés sokkal valószínűbbnek tűnne akkor, ha Amerika sikeresen alkalmazná az Oroszországgal kapcsolatos stratégiájának második legfontosabb elemét: vagyis, ha egyértelműen támogatná a posztszovjet területen lévő geopolitikai pluralizmust. [...] Egy szuverén Ukrajna megszilárdulása, amely időközben közép-európai államként újra definiálná magát, és Közép-Európával szorosabb integrációt alakítana ki, alapvetően fontos eleme ennek a politikának. [...] ⁷⁷

A korábban az orosz befolyási övezetbe tartozó Ukrajnát ma mindenképp az Európai Unió hatáskörébe kell áthelyezni. Ezzel Brzezinski pontosan előre látta a 2014 elején követett amerikai politikát; ez pedig nem más, mint amit Victoria Nuland, Cheney korábbi nemzetbiztonsági tanácsadója, most pedig az Obama-kormányzat kijevei embere mutatott be: a barikádokon harcolóknak édességeket osztogatott, fotózkodott Oleh Tjahnyibokkal, a Szvoboda vezetőjével, és „ellenőrizte” az új nacionalista kormány tagjait.

Miközben az orosz hatalom foszladozik, a NATO terjeszkedik. Snyder állításával ellentétben, nem az a probléma, hogy az oroszok nyugat felé nyomulnak, hanem hogy Amerika kelet felé terjeszkedik, és az Euromajdan óta ez csak tovább erősödött. A Külügyminisztérium ugyan azt állítja, hogy demokratikus fordulat söpör végig Kelet-Európán, az állítást megcáfolja az orosz anyanyelvű kisebbségek tömeges jogfosztása, a balti országok fokozódó azonosulása a Harmadik Birodalommal, és Bandera felmagasztalása például Lvovban és Kijevben.

A kettős genocídium-mozgalom megerősödése, amely támogatói között tudhatta, tudhatja például Václav Havelt, Joachim Gauck német köztársasági elnököt és Vytautas Landsbergist,⁷⁸ minden bizonnyal a legveszélyesebb jelenség ma, mert számottevő előrelépést jelent a náci háborús bűnök relativizálásának folyamatában, s mert egyenlőséget tesz a sztálini bűnök és a náci rémtettek közé. Ezzel pedig ahelyett, hogy segítene az 1933–1945 között történtek megértésében, kiemelkedő szerepet játszik a helyi revansista erők melletti elköteleződés folyamatában.

A *Véres övezet* című könyvnek a mainstream médiában tetten érhető, elragadtatott fogadtatása annak jele, hogy teljesen összeomlott az Amerika keleti expanzióját elutasító intellektuális ellenállás.⁷⁹ Elképzelhető, hogy az Ukrajnában kialakuló egyre veszélyesebb helyzetre az Egyesült Államok a szélsőjobbnak nyújtott támogatás csökkentésével reagál, és lehúti a kedélyeket. De nem mernék fogadni erre a lehetőségre.

Jegyzetek

- ¹ Snyder, Timothy 2014a: Don't Let Putin Grab Ukraine, *The International New York Times* (2014. február 4.)
- ² Snyder, Timothy 2014b: Putin's Project, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2014. április 16.)
- ³ Uo.
- ⁴ Snyder, Timothy 2014c: The Battle in Ukraine Means Everything, *The New Republic* (2014. május 11.)
- ⁵ Snyder, Timothy 2010: *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York. Basic Books, viii.
- ⁶ Judt, Tony 2005: *Postwar: A History of Europe since 1945*. New York, Penguin Books, 18.
(Megjegyezzük, hogy Magyarországot sem sorolta Snyder a „véres övezet”-hez, noha lakosságának mintegy 10%-át vesztette el a második világháború periódusában, mégpedig erőszakos úton. – A szerk.)
- ⁷ Snyder 2010: *Bloodlands*, xviii.
- ⁸ Snyder 2010: *Bloodlands*. 392.
- ⁹ Kiemelés az eredetiben. Uo., 117., 150., 177., 384., 381., 196.
- ¹⁰ Uo., 387.
- ¹¹ Nolte, Ernst 1986: The Past That Will Not Pass. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (1986. június 6.), reprint, Knowlton, James – Cates, Truett (ford.) 1993: *Forever in the Shadow of Hitler? Original Documents of the Historikerstreit, the Controversy Concerning the Singularity of the Holocaust*. New Jersey, Atlantic Highlands, Humanities Press

- ¹² Fest, Joachim 1986: Encumbered Remembrance, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (1986. augusztus 29.) 66.
- ¹³ Snyder 2010: *Bloodlands*, 93. (Természetesen soha senki nem ellenőrizte tudományosan ezeket adatokat! – A szerk.)
- ¹⁴ Uo., 388.
- ¹⁵ Uo., 61–62, 86.
- ¹⁶ Kühne, Thomas 2012: Great Men and Large Numbers: Undertheorising a History of Mass Killing, *Contemporary European History* 21, No. 2, 138.
- ¹⁷ Snyder 2010: *Bloodlands*, vii., 42., 66–67., 111., 116–117., 159., 161.
- ¹⁸ Uo., 397.
- ¹⁹ Groth, Alexander J. 2011: Review, *Israel Journal of Foreign Affairs* 5, No. 2, 124–125.
- ²⁰ Paulsson, Gunnar S. 2002: *Secret City: The Hidden Jews of Warsaw, 1940–1945*. New Haven, Yale University Press, 36.
- ²¹ Snyder 2010: *Bloodlands*, 266., 286.
- ²² Gross, Jan T. 2000: A Tangled Web, Deák István – Gross, Jan T. – Judt, Tony 2000: *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath*. Princeton, Princeton University Press, 104.
- ²³ Tec, Nechama 1993: *Defiance: The Bielski Partisans*. New York, Oxford University Press, 152–153. (A Bielski fivérek – Tuvia, Alexander Zeisal, Aharon és Asael – körülbelül 1200 zsidó menekültet mentettek meg a szovjet partizánok segítségével. A 2008-as „Ellenállás” című hollywoodi mozifilm az ő történetükön alapul, Daniel Craig és Liev Schreiber főszereplésével.)
- ²⁴ Prusin, Alexander V. 2010: *Lands Between (Zones of Violence)*. Oxford, Oxford University Press, 184–187.
- ²⁵ Snyder 2010: *Bloodlands*, 284.
- ²⁶ Ainsztein, Reuben 1979: *The Warsaw Ghetto Revolt*. New York, Schocken Books, 38., 50.
- ²⁷ Uo., 69.
- ²⁸ Uo., 70.
- ²⁹ Uo., 58., 82.
- ³⁰ Dawidowicz, Lucy S. 1975: *The War Against the Jews, 1933–1945*. New York, Bantam Book, 322.
- ³¹ Dawidowicz 1975: *The War Against the Jews*, 323.
- ³² Snyder 2010: *Bloodlands*, 225., 238–239.
- ³³ Uo., 250., 252.
- ³⁴ Schulman, Faye 1995: *A Partisan's Memoir: Woman of the Holocaust*. Toronto, Second Story Press, 97.
- ³⁵ Uo., 100.
- ³⁶ Snyder 2010: *Bloodlands*, xi., 179, 244–247.
- ³⁷ Uo., 239, 249.
- ³⁸ Schulman 1995: *A Partisan's Memoir*, 146.
- ³⁹ Slepian, Kenneth 2006: *Stalin's Guerrillas: Soviet Partisans in World War II*. Lawrence, University Press of Kansas, 62., 140.
- ⁴⁰ Mazower, Mark 1993: *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941–44*. New Haven, Yale University Press, 316–317.

- ⁴¹ Slepyan 2006: *Stalin's Guerrillas*, 26., 62., 147.
- ⁴² Uo., 209–210.
- ⁴³ Uo., 78.
- ⁴⁴ Uo., 159–160.
- ⁴⁵ Schulman, *A Partisan's Memoir*, 137., 144.
- ⁴⁶ Uo., 224.
- ⁴⁷ Snyder 2010: *Bloodlands*, 250.
- ⁴⁸ Uo., 104.
- ⁴⁹ Lásd: Brumlik, Micha 1986: *New Myth of State. Die Tageszeitung* (1986. július 12.). Újabb kiadása megtalálható, Knowlton – Cates (ford.) 1993: *Forever in the Shadow of Hitler?* 48–49.
- ⁵⁰ Snyder, *Bloodlands*, tk.
- ⁵¹ Schoeps, Karl-Heinz 2008: *Holocaust and Resistance in Vilnius: Rescuers in Wehrmacht Uniforms*, *German Studies Review* 31, No. 3 (2008. október), 490–491.
- ⁵² Snyder 2010: *Bloodlands*, 195.
- ⁵³ Himka, John-Paul 2011: *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd*, *Canadian Slavonic Papers* 3, No-s. 2–3–4 (2011. június, szeptember, december), 243.
- ⁵⁴ Az egyik lengyel szemtanú arról számolt be, hogy a néhány jelen lévő német csendőr egyáltalán nem segítette a pogrom „lovagjait”, s mi több, három zsidó nőt megvédték a tömeg haragjától. Lásd: Gross, Jan T. 2001: *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton, Princeton University Press, 80.
- ⁵⁵ Snyder 2010: *Bloodlands*, 397.
- ⁵⁶ Gross 2001: *Neighbors*, 98–99.
- ⁵⁷ Slepyan 2006: *Stalin's Guerrillas*, 154.
- ⁵⁸ Snyder 2010: *Bloodlands*, 111–112.
- ⁵⁹ Dorothy Thompson újságíró alapot hozott létre Grynszpan anyagi támogatására, Michael Tippett, zeneszerző oratóriumot komponált a tiszteletére. Az ekkor Mexikóban élő Lev Trockij pedig „erkölcsi szolidaritásáról” biztosította Grynszpant. Lásd: For Grynszpan: *Against Fascist Pogrom Gangs and Stalinist Scoundrels*, *Writings of Leon Trotsky*. Vol. 11, New York, Pathfinder Press, 1974, 191–193.; továbbá lásd: Kirsch, Jonathan 2013: *The Strange, Short Life of Herschel Grynszpan: A Boy Avenger, a Nazi Diplomat, and a Murder in Paris*. New York, Liveright, 14–15.
- ⁶⁰ Michnik, Adam 1998: *Letters from Freedom: Post-Cold War Realities and Perspectives*, Berkeley, University of California Press, 308.
- ⁶¹ Lendvai, Paul 2012: *Hungary: Between Democracy and Authoritarianism*. London, C. Hurst & Co., 54., 63.
- ⁶² Az Euromajdan kérdésében Michnik követi a hagyományos neokonzervatív álláspontot: „Putyin fel akarja számolni az ukrán demokráciát és az ukrán államot [...], hogy uralhassa Ukrajnát mint a volt posztszovjet birodalom részét.” Irak kapcsán azt mondta, Szaddam Husszein megérdemelte, hogy elkergették a hatalomból, mert valószínűleg köze volt a szeptember 11-i eseményekhez, noha erre nincsenek bizonyítékok: „Még ha nem is ismerjük pontosan a kapcsolatokat, Irak egyike volt azoknak az országoknak, amelyek nem gyászolták 2001. szeptember 11-e áldozatait. Vannak olyanok, akik azt hiszik, ezt a háborút demokratikus és békés

eszközökkel el lehetett volna kerülni. De úgy vélem, Szaddam Husszeinnel nem lett volna értelme tárgyalni, ahogyan nézetem szerint a Hitlerrel folytatott tárgyalásoknak sem volt semmi értelme.” Lásd: Michnik, Adam 2014: While We Praise Ukrainian Restraint, Putin Builds his Neo-Soviet Empire. *The New Republic* (2014. április 21.), illetve Cushman, Thomas 2004: Anti-Totalitarianism as a Vocation: An Interview with Adam Michnik, *Dissent* (2004. tavasz), 28. A kapitalizmussal, az egyházi reakcióval és az antiszemitizmussal kapcsolatos álláspontjáról lásd: Michnik, Adam 1998: *Letters from Freedom*, 4–7., 308.

⁶³ A zsidók, ukránok és más kisebbségek Észtországban és Lettországban további 6–13%-kal csökkentik „a névleges nemzetiiségi hovatartozás” számait. Lásd: Budryte, Dovile 2005: *Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States*. Aldershot, UK, Ashgate, 5.

⁶⁴ Onken, Eva-Clarita 2009: Commemorating 9 May, in: Ehin, Piret – Berg, Eiki (eds.) 2009: *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration*. Farnham, UK, Ashgate, 48.

⁶⁵ Bumiller, Elisabeth 2004: Bush Tells Putin Not to Interfere With Democracy in Former Soviet Republics, *The New York Times* (2004. május 8.)

⁶⁶ Arad, Yitzhak: The Holocaust in Lithuania, and Its Obfuscation in Lithuanian Sources (2012. december 1.), elérhető: <http://defendinghistory.com/yitzhak-arad-on-the-holocaust-in-lithuania-and-its-obfuscation-in-lithuanian-sources/46252#rewritingofhistory>

⁶⁷ Bartasevičius, Valdas 2012: Egidijus Aleksandravicius: By reburying Brazaitis, we wanted to show that the Lithuanian drama hasn't ended yet, *Lietuvos rytas* (2012. május 21.), elérhető: <http://defendinghistory.com/wp-content/uploads/2012/05/English-translation-of-21-May-2012-interview-with-Prof-Egidijus-Aleksandravicius-of-VMU.pdf>

⁶⁸ Ha Hitler előrelátóbb és „mérsékeltőbb” lett volna, akkor Sztálin helyett valószínűleg Roosevelttel köt megneemtámadási egyezményt, rábízva magát az amerikai elnökre, hogy aztán tárgyaljon Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Lengyelországgal, illetve szabad kezet kapjon keleten. De a szent Franklin D. Roosevelt, ugye, soha nem követett volna el ilyen aljas dolgot? Az USA–fasiszta kapcsolatokról lásd: Schmitz, David F. 1999: *Thank God They're on Our Side: The United States and Right-Wing Dictatorships, 1921–1965*. Chapel Hill, USA, University of North Carolina Press, 90., 92., 101.

⁶⁹ Judt 2005: *Postwar*, 272.

⁷⁰ Nelson, Lars-Erik 1985–86: Dateline Washington; Anti-Semitism and the Airwaves. *Foreign Policy* 61 (1985–1986. tél), 188.

⁷¹ Higgins, Andrew – Kramer, Andrew E. 2014: Converts Join With Militants in Kiev Clash. *The New York Times* (2014. február 20.)

⁷² Kramer, Andrew E. 2014: Front and Center in Ukraine Race, a Leader of the Far Right, *The New York Times* (2014. március 11.)

⁷³ MacFarquhar, Neil 2014: Russia Revisits Its History to Nail Down Its Future. *The New York Times* (2014. május 11.); Polyakova, Alina 2014: Russia Can't Decide if Ukrainian Jews Are Victims or Villains. *The New Republic* (2014. április 28.)

⁷⁴ Snyder, Timothy 2014d: Beneath the Hypocrisy, Putin Is Vulnerable. *The New Republic* (2014. március 1.); Snyder 2014e: Ukraine: The Haze of Propaganda, *NYRblog* (2014. március 1.); Snyder 2014f: If Russia swallows Ukraine, the Eu-

- ropean system is finished, *CNN.com* (2014. március 5.); Snyder 2014g: Russia's propaganda war is a danger for Ukraine's Jews. *The Guardian* (2014. április 27.); Snyder 2014h: Ukraine: The Edge of Democracy. *NYRblog* (2014. május 22.); Rapp, Tobias – Spörl, Gerhard 2014: Europe's New Status Quo: Ukraine Is Fighting Our Battle. *Spiegel Online International* (2014. május 23.)
- ⁷⁵ Laughland, John 2004: The Chechens' American friends. *The Guardian* (2004. szeptember 8.); Champion, Marc – Solomon, Jay – Jacoby, Mary 2008: U.S. Ally Proves Volatile Amid Dispute With Russia. *The Wall Street Journal* (2008. augusztus 30.); Kashin, Vasily 2014: Saakashvili's policy priorities. *Moscow Defense Brief* 2, No. 40, Centre for Analysis of Strategies and Technologies, elérhető: <http://mdb.cast.ru/mdb/3-2008/item2/article1/>; King, Charles 2008: The Five-Day War: Managing Russia After the Georgia Crisis. *Foreign Affairs* 87, No. 6 (2008. november–december)
- ⁷⁶ Parry, Robert 2014: Neocons and the Ukraine Coup. *Consortiumnews.com* (2014. február 23.); Gates, Robert M. 2014: *Duty: Memoirs of a Secretary at War*. New York, First Vintage Books, 97.
- ⁷⁷ Brzezinski, Zbigniew 1997: *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York, Basic Books, 202–203.
- ⁷⁸ Mindhárman aláírói annak a 2008-as „Nyilatkozat az európai lelkiismeret és kommunizmus ügyében” című prágai kiáltványnak, amely felszólít arra, hogy a „kommunizmus nevében elkövetett bűntetteket” „az emberiség ellen elkövetett bűntetteknek” tekintsük, ahhoz hasonlóan, „ahogyan a nürnbergi bíróság a náci rémtetteket elítélte.”
- ⁷⁹ A legfontosabb kivételt a *London Review of Books* jelenti, amely 2010 novemberében tanulmányt közölt Richard J. Evans tollából. Evans maró gúnnyal leplezte a szerzőt: „[...] Snydert semmi sem érdekli komolyan. Valójában azoknak az embereknek a szenvedéseiről akar beszélni, akik az általa legjobban ismert régióban éltek. Viszont azt gondolja, hogy mi semmit sem tudunk erről; rémtettekkel és tömeggyilkosságokkal kapcsolatos tényekkel és adatokkal bombáz bennünket mindaddig, hogy már szédülünk tőle. Előadásmódja cseppet sem segít: a rövid mondatok végeláthatatlan sorban követik egymást, és mind úgy sújt le ránk, mint egy husáng, míg aztán beáll az agyhalál. Újra meg újra ismétlődnek ugyanazok a kifejezések és fordulatok valamiféle ráolvasásra hasonlító stílusban, mintha Snyder nem akarná, hogy kritikusan elgondolkodjunk arról, amit mond, csak a fájdalmat érezzük, amelyet leír.” De a *London Review of Books* is furcsa hallgatásba burkolózott, és nem reagált arra, hogy Snyder befeketíti a varsói gettófelkelést, támadja a szovjet partizánokat, vagy hogy épp' AK-t ünnepli az, pedig a jelen politikai kontextusban valójában ezek a kérdések teszik oly' fontossá a *Véres övezet*-et. Míg az értelmiségi sajtó sokkal kritikusabb volt, a szakma csendben maradt.

(Fordította: Baráth Katalin)

Eredeti megjelenés : *Jacobin Magazine*, 2014. szeptember.
<https://www.jacobinmag.com/2014/09/timothy-snyders-lies/>